

ÇAĞDAŞ SOSYAL TEORİDE DİN

Editörler: Cevat Özyurt–Ejder Okumuş

HECE

inceleme

Prof. Dr. Cevat Özyurt: 1964 Giresun doğumlu. Lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi'nde, Yüksek Lisans öğrenimini Kırıkkale Üniversitesi'nde, Doktora öğrenimini İstanbul Üniversitesi'nde tamamladı. *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma* (2. bs. İstanbul, Açılım Kitap, 2012), *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi* (2. bs. Ankara, Kadim Yayınları, 2016), *Erich Fromm'un İnsan ve Toplum Anlayışı* (2. bs. Ankara, Hece Yayınları, 2016) adlı kitapları bulunan yazar, *Modernleşme ve Gelenekselcilik Arasında Din* (Ankara, Hece Yayınları, 2013), *Sosyal Teoride Din* (Ankara, Hece Yayınları, 2015), *Ziya Gökalp Kitabı* (Ankara, Hece Yayınları, 2015) adlı kitapların ortak editörlüğünü yaptı. Değerler sosyolojisi, din sosyolojisi, siyaset sosyolojisi, Türk sosyoloji tarihi, küreselleşme, Osmanlı modernleşmesi, milliyetçilik, vatandaşlık eğitimi ve insan hakları konularında çalışmalar yapan Özyurt, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesidir.

Prof. Dr. Ejder Okumuş: 1967 Kahramanmaraş doğumlu. 1988'de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. 1989-1994 yılları arasında İstanbul ve Kahramanmaraş'ta öğretmenlik yaptı. 1995'te Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisansını, 1999'da Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doktorasını tamamladı. Akademik çalışmalarını Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde sürdürmektedir. Çevirilerinin ve makalelerinin dışındaki bazı kitapları: *Din ve Toplumsal Çatışma* (İstanbul, İnsan Yayınları, 2016); *Dinin Toplumsal İnşası* (Ankara, Akçağ Yayınları, 2015); *Kur'an'da Toplumsal Çöküş* (5. bs., İstanbul, İnsan Yayınları, 2015); *İmandan Ahlaka Yenilenme* (İstanbul, İnsan Yayınları, 2014); *Boş Zamanlar Kitabı* (İstanbul, Akis Kitap Yayınları, 2013); *Toplumsal Değişme ve Din* (4. bs., İstanbul, İnsan Yayınları); *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, (2. bs., İstanbul, İnsan Yayınları); *Evlilyâ Çelebi'nin Gözüyle: Gezdi Gördü Yazdı* (Ankara, Lotus Yayınları, 2012); *Zamanın Toplumsal Gerçekliği* (İstanbul, Ark Kitapları, 2011); *Siyasette Din İstismarı Tartışmaları* (İstanbul, Ark Kitapları, 2011); *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun* (2. bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2009); *Kur'an'da Kur'an* (3. bs., İstanbul, Ark Kitapları, 2006); *Gösterişçi Dindarlık* (2. bs., İstanbul, Ark Kitapları, 2005); *Dinin Meşrûlaştırma Gücü* (İstanbul, Ark Kitapları, 2005).

ÇAĞDAŞ SOSYAL TEORİDE DİN

Editörler

Prof. Dr. Cevat Özyurt

Prof. Dr. Ejder Okumuş

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 413
İnceleme

Birinci Basım: Aralık 2016
©Hece Yayınları

Kapak Tasarımı: SARAUSTA
www.sarakusta.com.tr
Teknik Hazırlık: Bülent Güler

Baskı: Dumat Ofset
T: (0312) 278 82 00

ISBN: 978-605-9556-14-9

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.
Konur Sokak Nu: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara
Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/Ankara
T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14
e-posta: hece@hece.com.tr
www.hece.com.tr

İÇİNDEKİLER

Sunuş / 7

Ejder Okumuş

Çağdaş Sosyal Teoride Dine Farklı Yaklaşımlara

Özet Bir Bakış / 11

Tuncay İmamoğlu

Bir Kavramsal Çözümleyici Olarak

Wittgenstein'da Din / 43

Çağatay Sarp

Sorokin Düşüncesinde Din Kavramının Yeri / 63

M. Doğan Karacoşkun

Fromm'un Din Anlayışının Tarihî Arkapları / 83

Cevat Özyurt

Talcott Parsons'ın Din Kuramı: Modernitenin

Din İle Uzlaştırılması / 125

Özcan Güngör

Herbert George Blumer'ın Sembolik

Etkileşimciliği: Sosyal Sistemlerin Mikro

Bağlamları ve Din / 173

Abdülkerim Bahadır

Viktor E. Frankl: Anlam Terapisi (Logoterapi)

ve Din Anlayışı / 211

Mehmet Vural

Emmanuel Levinas'ın Etik Temelli Din Anlayışı / 253

Burcu Bayer

Kutsal ve Profan Diyalektiğinde Eliade'nin

Din Anlayışı / 283

Ahmet Tak

Gellner, İslâm ve Modernlik / 321

Celaleddin Çelik

Sistem Teorisi ve Din: Niklas Luhmann'ın

Din Teorisi / 371

Ali Coşkun ve Ejder Okumuş

Thomas Luckmann'ın Din Teorisi / 415

Ejder Okumuş

Clifford James Geertz'in Din Görüşü / 463

Ali Coşkun

Peter L. Berger'in Din Sosyolojisindeki

Yeri ve Önemi / 517

Muhammet Enes Kala

Alasdair MacIntyre'in Düşünce Serüveni: Sosyal

Teoride Din Konusunda Ne Söyleyebilir? / 547

Kadir Canatan

Anton C. Zijderveld'in Toplum ve Din

Çözümlemeleri: "Soyut Toplum" ve "Soyut Din" / 579

Mustafa Kemal Şan ve Adem Bölükbaşı

Charles Taylor'da Çağdaş Dünyada

Dinin Konumu / 597

SUNUŞ

2015 yılında Cevat Özyurt ve İbrahim Mazman'ın editörlüğünde Hece Yayınları'ndan çıkan *Sosyal Teoride Din* kitabı, Kant, Hegel, Comte, Marx, Frazer, Durkheim, Weber, Gökalp, Freud ve Jung gibi önemli kuramcılarının ve bilim adamlarının dinin tabiatı ve özü hakkındaki düşünceleri ile din olgusu üzerine bilimsel gözlemlerini tasvir etmeye, başka bir ifadeyle klasik sosyal teoride dini betimlemeye çalışmıştır. Elinizdeki kitap ise, önemli görüşleriyle dikkat çekmeyi başarmış çağdaş on altı sosyal bilimcinin din yaklaşımını ele almaktadır. Wittgenstein, Sorokin, Fromm, Parsons, Blumer, Frankl, Levinas, Eliade, Gellner, Luhmann, Luckmann, Geertz, Berger, MacIntyre, Zijderveld ve Taylor'dan oluşan bu bilim adamlarının her birinin din görüşü, uzmanları tarafından incelenmiş ve bu çalışmaya dâhil edilmiştir.

Söz konusu isimler, dini çeşitli boyutlarıyla anlama, açıklama ve anlamlandırma çabalarını ortaya koyan makale ve kitap-

lar yazmışlardır. Nitekim çalışmamızda Ejder Okumuş, “Çağdaş Sosyal Teoride Dine Farklı Yaklaşımlara Özet Bir Bakış” başlıklı makalesiyle kitapta yer alan düşünür ve sosyal bilimcilerin din yaklaşımlarını özet olarak bir bütün halinde ortaya koymuştur. Okumuş, yazısında “Wittgenstein’den Eliade’ye Dinin Manâsı ve Çeşitli Boyutları” başlığı altında ilk sekiz ismin, “Gellner’den Taylor’a Din, Kültür ve Toplum” başlığı altında ise diğer sekiz ismin din görüşlerini, her birinin din görüşünü analiz eden yazarların ifadelerinden yararlanarak vermiştir.

Din üzerine bazı önemli hususları işaretlemiş ve dinin tabiatı üzerine eğilmiş olan Wittgenstein’in din yaklaşımı, “Bir Kavramsal Çözümleyici Olarak Wittgenstein’de Din” başlığıyla Tuncay İmamoğlu tarafından yazılmıştır. Çağdaş sosyal teoride din kapsamında ele alınabilecek sosyal bilimcilerden Sorokin’in din görüşü, kitapta, “Sorokin Düşüncesinde Din Kavramının Yeri” başlıklı bir çalışmayla Çağatay Sarp tarafından değerlendirilmiştir. Kitabımızda, Fromm’un din teorisinin ana çizgilerini kapsayacak şekilde tarihî arkaplanını M. Doğan Karacoşkun, “Fromm’un Din Anlayışının Tarihî Arkaplanı” başlıklı makalesiyle ele almıştır.

Kitapta din görüşüne yer verilen en önemli isimlerden biri de Parsons’tır. Parsons’un din yaklaşımını Cevat Özyurt, “Talcott Parsons’ın Din Kuramı: Modernitenin Din ile Uzlaştırılması” başlıklı yazısıyla analiz etmiştir. Özcan Güngör, “Herbert George Blumer’in Sembolik Etkileşimciliği: Sosyal Sistemlerin Mikro Bağlantıları ve Din” başlıklı yazısında Blumer’i inceleme çabasına girişmiştir. İnsanın anlam arayışı ve logoterapi üzerine çalışmalarıyla bilinen Frankl’in din yaklaşımı, Abdülkerim Bahadır tarafından “Victor E. Frankl: Anlam Terapisi (Logoterapi) ve Din Anlayışı” başlıklı bir makaleyle ele alınmıştır. Çağdaş sosyal teoride din denildiğinde akla gelebilecek isimlerden biri olan Levinas, “Emmanuel Levinas’ın Etik Temelli Din Anlayışı” başlıklı makalesinde Mehmet Vural tarafından kaleme alınmıştır.

Eliade'ye gelince; din üzerine üretkenliği ve bol eserleriyle bilinen kuramcı, Burcu Bayer tarafından “Kutsal ve Profan Diyalektiğinde Eliade'nin Din Anlayışı” başlığıyla çalışılmıştır. Kitapta yer verilen önemli isimlerden biri de Gellner'dir. Gellner'in din görüşünü –İslam örneğini öne çıkararak– Ahmet Tak, “Gellner, İslâm ve Modernlik” başlıklı çalışmasıyla incelemiştir. Yine toplum analizleriyle ilgi çekici sosyologlardan Luhmann'ın din anlayışı, Celaleddin Çelik tarafından “Sistem Teorisi ve Din: Niklas Luhmann'ın Din Teorisi” adlı makaleyle ele alınmıştır. Luckmann'ın din teorisi ise “Thomas Luckmann'ın Din Teorisi” başlıklı çalışmalarıyla Ali Coşkun ve Ejder Okumuş tarafından birlikte incelenmiştir. Ünlü din antropoloğu Geertz'in din teorisi, Ejder Okumuş'un kaleminden “Clifford James Geertz'in Din Görüşü” adlı çalışmayla analiz edilmiştir. Çağdaş din sosyolojisinin önde gelen isimlerinden Berger, Ali Coşkun tarafından ele alınmıştır. Coşkun, Berger'in din teorisinin ana çizgilerini “Peter L. Berger'in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi” başlıklı çalışmasıyla ortaya koymaya çalışmıştır.

MacIntyre'in din hakkındaki görüşü Muhammet Enes Kala'nın kaleme aldığı “Alasdair MacIntyre'in Düşünce Serüveni: Sosyal Teoride Din Konusunda Ne Söyleyebilir?” başlıklı makalede görülebilir. Soyut toplum kavramsallaştırmasıyla modern topluma dair önemli okumaların sahibi Zijderveld'in din teorisi, “Anton C. Zijderveld, “Toplum ve Din Çözümlenmeleri: ‘Soyut Toplum’ ve ‘Soyut Din’” başlıklı çalışmasıyla Kadir Canatan tarafından incelenmiştir. Toplum ve toplumsal olgulara dair önemli görüşleriyle bilinen Taylor'ın din yaklaşımı ise Mustafa Kemal Şan ve Adem Bölükbaşı'nın birlikte yazdıkları “Charles Taylor'da Çağdaş Dünyada Dinin Konumu” başlıklı makalede analiz edilmiştir.

Ciddî bir emek ürünü olan bu kitap, bu haliyle gerek üniversitelerde ilgili akademik birimlerde sosyoloji ve din sosyolojisi dersleri ile bu kapsamdaki diğer dersleri alıp okuyan öğ-

renciler, gerekse din ve toplum ile ilgilenen genel okur için bir başvuru kaynağıdır.

Yazılarıyla kitaba katkıda bulunan Abdülkerim Bahadır, Adem Bölükbaşı, Ahmet Tak, Ali Coşkun, Burcu Bayer, Celaleddin Çelik, Çağatay Sarp, Kadir Canatan, M. Doğan Karacoşkun, Mehmet Vural, Muhammet Enes Kala, Mustafa Kemal Şan, Özcan Güngör, Tuncay İmamoğlu'na ve kitabın yayımlanma aşamasında emeği geçen Hece Yayınları çalışanlarına teşekkür ederek,

Kitabın yararlı olmasını diliyoruz.

Cevat Özyurt - Ejder Okumuş

Ejder Okumuş*

ÇAĞDAŞ SOSYAL TEORİDE DİNE FARKLI YAKLAŞIMLARA ÖZET BİR BAKIŞ

Giriş

20. yüzyılda din hakkında çeşitli görüşler ortaya koyan ve bu görüşleriyle 21. yüzyıla, hatta bazıları daha sonraki yüzyıllara yelken açan sosyal teorisyenler, dini anlama ve anlamlandırma çabalarıyla dikkati çekmişlerdir. Bu çerçevede Wittgenstein, Sorokin, Fromm, Parsons, Blumer, Frankl, Levinas, Eliade, Gellner, Luhmann, Luckmann, Geertz, Berger, MacIntyre,

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Zijderveld ve Taylor gibi sosyal bilimciler zikredilebilir. Gerçekten de bu bilim adamları, dine ilişkin dikkate değer yaklaşımlar getirmişlerdir. Nitekim bu isimlerin din teorilerinin derli toplu özetleri, bu hacimdeki bir kitabı ortaya çıkarabilmiş bir brikimi ifade etmektedir.

Bu yazıda, adı geçen sosyal bilimcilerin din görüşlerine genel bir bakışla, çağdaş sosyal teoride din yaklaşımlarına dair derli toplu bir yaklaşım ortaya konulması amaçlanmaktadır. Böylece bu kitaptaki isimlerin her birine ait bölümlerin anlaşılmasına da katkı yapılmış olmaktadır.

Wittgenstein'dan Eliade'ye Dinin Manâsı ve Çeşitli Boyutları

Wittgenstein (1889-1951), din hakkında bazı hususlara eğilmiş çağdaş bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. O, diğer bazı konularda olduğu gibi din konusunda da örneğin mantıkçı pozitivistleri etkilemiştir. Dinin tabiatı üzerine kafa yorduğu anlaşılan Ludwig Wittgenstein'in (1966; Martin 2016) dinî ifadeleri kendi mantık ve bağlamlarında ve de ait oldukları dinin içinden bakarak incelemek gerektiğine dair yaklaşımı, dini, teolojii, metafiziği reddeden görüşlere karşı oldukça etkili olmuştur. Wittgenstein'in din teorisiyle ilgili bazı temel hususları, bu kitapta Tuncay İmamoğlu, "Bir Kavramsal Çözümleyici Olarak Wittgenstein'da Din" başlıklı çalışmasında ele almaktadır. İmamoğlu'na göre "Sonuç olarak diyebiliriz ki, Wittgenstein'in son dönem düşüncesinden hareketle geliştirilen din dili ile ilgili bu yaklaşım, din dilinin çok farklı boyutları olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Çünkü bu yaklaşım, dilin çok çeşitli fonksiyonları olduğunu, ifadelerin boşlukta bulunmadığını ve anlamlarını boşlukta kazanmadıklarını göstermiş, onların anlamlarını olgusal verilerle doğrulamayla değil, belli bazı maksatlar için kullanılmalarından dolayı kazandıkları olgusuna dikkat çek-

miştir. Bu durum, mantıkçı pozitivistlerin ifadeleri, niçin, nerede ve kim tarafından kullanıldığına bakmaksızın, olgusal ve değer bildiren ifadeler şeklindeki sınıflandırmalarının yetersiz ve hatta yanlış olduğunu ortaya koymuş, diğer şeylerin olduğu gibi, dinî ifadelerin de kendine has bir mantığının olduğuna dikkat çekmiştir. Kavramsal çözümleme, dinî ifadelerin anlamlarını onların kullandıkları bağlamlarda aramanın önemi- ne vurgu yapmış ve bu ifadelerin ait olduğu dinin müntesipleri için oldukça önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durumda yapılması gereken şey, dinî ifadeleri ait olduğu dinin içinden incelemek, o dine inanan insanlar için bunların ne ifade ettiğini anlamaya çalışmaktır.”

Çağdaş sosyal teoride din denildiğinde akla gelen önemli kişilerden biri de **Sorokin** (1889-1968) olarak düşünülebilir. Sorokin genel olarak toplum görüşüyle olduğu gibi özelde din konusunda da sosyal bilimcilerin dikkatini çekmeyi başarmış bir düşünce ve bilim insanıdır. *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* (1972) kitabının yazarı Pitirim A. Sorokin (2007) toplum teorisyenlerine ciddi eleştiriler getirmesiyle de bilinir (Okumuş 2015a). Bir sosyolog ve düşünür olarak Sorokin, dinin toplumsal ve kültürel hayatta çok önemli olduğunu ve vazgeçilmez işlevler gördüğünü gözlemler ve düşünür. Bütünleşme-din ilişkisi üzerinde durur. Çağatay Sarp, bu kitapta, “Sorokin Düşüncesinde Din Kavramının Yeri” başlıklı yazısında Sorokin’in din sosyolojisine dair önemli hususları işaretler. Sarp’a göre “Dil, din, güzel sanatlar, bilim, felsefe, ahlâk, hukuk, iktisat ve siyaset sistemleri üç süper-sistemin içinde varlıklarını sürdürürler ve ilgili süper-sistemin (maddesi, maneviyatçı ve idealist) motiflerini taşırlar. Devri değişim teorisine göre toplumda belirli ritimlerde yaşanan süper-sistem değişiklikleri toplumsal zihniyetteki değişimlerle bir süreklilik içinde şekillenmektedir. Bu değişim döngüseldir. O hâlde araştırmamızın merkezindeki din de sosyo-kültürel

değişim ile bu farklı süper-sistemler içinde farklı görünümle-
re bürünmektedir. Kimi zaman toplum zihniyetinde ve kültür
sistemi içinde ağırlıklı ve belirleyici bir şekilde konumlanırken
kimi zaman daha dengeli ve dahi belli belirsiz bir hâle gelebil-
mektedir. Bu konu üzerinde biraz daha düşünüldüğünde ise
süper-sistem değişimlerine göre dinin diğer sistemler üzerinde
de azalıp artan bir etkiye sahip olduğu, onların rengini de be-
lirleyen karmaşık bir sibernetiğin temel parçası olduğu anlaşı-
labilecektir. Bütün bunların da ötesinde bu durum, literatürde
bir din sosyoloğu olarak anılmayan Sorokin'in sosyolojisinde,
–bilhassa kültür, değişim ve bütünleşme ile ilgili temel varsay-
ımlarında– din olgusunun ne kadar etkin bir yer işgal ettiğini
ve ortaya koyduğu özgün bakış açısı için imkân sağladığını göz
önüne sermektedir.”

Fromm (1900-1980), 20. yüzyılın önemli toplum bilimci-
lerinden biridir. Erich Fromm, özet olarak söylemek gerekirse,
dini anlama çabası içinde olmuş ve dinin bireysel ve toplumsal
boyutları üzerine mühim görüşler serdetmiş bir bilim insanıdır.
Freud ve Jung gibi sosyal bilimcilerin din hakkındaki görüşlerine
zaman zaman önemli eleştiriler de yönelten Fromm (1963),
dinin insan ve toplum için ne anlam ifade üzerinde durur.
Fromm, örneğin yabancılaşma, peygamberler ve din hakkında bazı
dikkat çekici fikirler serdedir. Bu bağlamda denilebilir ki,
Fromm'a (1990 ve 1992) göre monoteist din peygamberlerinin
politeist dinleri puta tapıcılık diyerek yadsımlarının tek nedeni,
onların bir yerine birçok tanrıya veya puta tapmaları değildir.
Monoteist dinlerle politeist dinler arasındaki temel ayırım,
yalnızca tanrıların sayısında değil, kendine yabancılaşma
gerçeğinde yatar. Dolayısıyla yabancılaşma, Tevrat'ta
peygamberlerin puta tapma dedikleri şeydir. Puta tapan insan,
kendi elleriyle yarattığı şeylerin önünde eğilir ve put onun
yaşam güçlerini yabancılaşmış bir biçimde gösterir (Okumuş
2015a). M. Doğan Karacoşkun, bu kitaba

katkı olarak kaleme aldığı “Fromm’un Din Anlayışının Tarihi Arkapları” başlıklı çalışmasında Fromm’un din teorisi hakkında birçok önemli hususu el alır. Karacoşkun der ki, “Gerçek Hıristiyanlığın anaerkil yapı üzerine inşa edildiğini, bu inanca ataerkil yapıyı kazandıran girişimin sorumlusunun Luther olduğunu ifade eden Fromm, ataerkil yapının bireyi kendisine tam bir itaat ve teslimiyet ile bağlamayı hedeflediğini söyler. Otoritenin sevgisini ve inayetini elde edebilmek için insanın emek harcaması gerekmektedir. Bu çerçevede Hıristiyanlığın kamufler ettiği yeni bir din anlayışının zemini oluşur. Bu yeni anlayışı ‘Endüstriyel din’ olarak isimlendiren Fromm, bu dinin gerçek Hıristiyanlık ile hiçbir şekilde uzlaşmayacağını söyler. Endüstriyel dinin, yeni bir sosyal karaktere dayandığını iddia eden Fromm, içeriğinde yer alan belli öğelerden ve bu dinin kutsallığından da söz eder. ‘Endüstriyel din, yeni bir sosyal karakter üzerine temellenir. Onun merkezinde erkek otoritesinden korkma ve ona itaat etme, itaatsizlikten kaynaklanan suçluluk duygusu besleme ve bireysel yarar sağlama ve uzlaşmama nedeniyle insanlar arasındaki dayanışmanın çözülmesi gibi öğeler vardır. Bu dinin kutsalları ise, çalışmak, özel mülkiyet, güç ve iktidardır.”

Toplum hakkında ortaya koyduğu bazı çalışma ve görüşleriyle adının öne çıkmasını sağlamayı başaran ve de yapısal-işlevselci teorilerin en önemli temsilcilerinden olan sosyolog **Parsons**’un (1902-1979) din teorisine gelince; Parsons, dine işlevsel bir yaklaşımla ampirik olmayan normatif bir inanç sistemi olarak bakar. Ona göre din, bir toplumun kültürel inanç sistemi olarak toplumsal bütünleşmede temel etkenlerdendir (2015b). Parsons’un din sosyolojisinde dinin modern dünyadaki toplumsal durumu da önemli bir konudur. Denilebilir ki, Parsons’ın din sosyolojisi sekülerleşme teorilerine güçlü bir eleştiriyi içerir. Onun bakışında çağdaş dünyada sekülerleşme sürecinde din elden çıkmamıştır. Parsons, Weber’den farklı